

Reflexiók egy különös recenzióról

Több szempontból is különös, mondhatni a „*noch nie dagewesen*” kategóriájába sorolható recenzió jelent meg Molnár Imre szegedi római jogász professzor neve alatt a Jogelméleti Szemle 2011. évi 4. számában Nótári Tamás „Római köz- és magánjog” c. írásművéről. Az még csak természetes, hogy a recenzió a mű erősségeit túlhangsúlyozza, gyengéit pedig kisebbíti, vagy egyszerűen elhallgatja, a tárgyilagosság, a tacitusi „*sine ira et studio*” követelménye ugyanis sajnos sokszor szenved csorbát a recenziókban.

Meglepőbbnek mondhatjuk azt a tényt, hogy a recenzens hallgat arról a tényről, hogy Nótári könyve ugyanabban a naptári évben, tehát 2011-ben, ugyanazon a nyelven, vagyis magyarul egyszerre két különböző kiadónál látott napvilágot: nevezetesen nemcsak a recenzióban jelzett kolozsvári Scientia Kiadó jelentette meg Nótári „Római köz- és magánjog”-át, hanem ugyanezzel a címmel, és csekély eltérésektől eltekintve azonos szöveggel a szegedi Lectum Kiadó is közreadta.¹ Aligha szükséges ecsetelni, hogy az efféle párhuzamos kiadás merőben szokatlan.

A recenzió legkülönösebb vonása azonban az az indulatos, elszánt retorika, amellyel a recenzens bizonyos *expressis verbis* meg nem nevezett személyeket előzetes csapásokkal vissza akar rettenteni attól, hogy Nótári könyve ellen a plágium vádját emeljék. Ez a recenzió valójában egy hatásos védőbeszéd vagy szakvélemény, amelyet egy perben is fel lehetne használni. A recenzens sejteni engedi, hogy e sorok íróinak „A római jog története és intézményei” címmel 2011-ben 16. átdolgozott és bővített kiadásban megjelent egyetemi tankönyve „felől” fenyegető támadással szemben kívánja megvédeni Nótárit, és az ő tankönyvét.

Nótári azért szorulhat védelemre, mert a recenzens — nézetünk szerint erősen alábecsült — számításai szerint legfeljebb 3 % körüli arányban a Földi—Hamza-tankönyvből vett át gondolatokat. Ez pedig a recenzens szerint olyan csekély mértékű átvétel, hogy azzal a bíróság nyilvánvalóan nem is foglalkozna: erre utal a recenzens a „*de minimis non curat praetor*” regulára való — felkiáltójellel nyomatékosított — hivatkozással.

Szögezzük le, hogy a szerzői jog megsértése természetesen 3 %-os arányban is jogsértés, ezt különösen tudnia kell Nótári Tamásnak, aki újabban a szerzői jog területén is folytat kutatásokat.

A helyzet azonban ennél sokkal súlyosabb. Nemcsak a bennünket, és — nem utolsó sorban — a Nemzeti Tankönyvkiadó Zrt.-t ért jogsértés, hanem a tudományos tisztesség, a tudományetika követelményei is megkívánják, hogy az alábbiakban tételesen cáfoljuk a recenzió fontosabb megalapozatlan megállapításait.

A recenzens a bevezetőben leszögezi, hogy szakmai jártassága, munkássága, tudományos fokozata alapján Nótári Tamásnak is joga van tankönyvet írni. Egy felkiáltójeles mondatban nyomatékosítja, hogy „a tankönyvírás- és kiadás monopóliuma szerencsére már a múlté!” Az utóbbi megállapítással természetesen egyetértünk, arról viszont korántsem vagyunk

¹ Nótári T.: *Római köz- és magánjog*, Szeged, Lectum Kiadó, 2011, 421 p.

meggyőződve, hogy Nótári római jogból eljutott volna arra a szakmai szintre, hogy önálló tankönyvet írhatna. Kétkedésünk megalapozottsága meggyőződésünk szerint a tankönyvre vonatkozó alábbi észrevételeinkből is ki fog tűnni, de Nótári egyéb munkáinak áttanulmányozása is ezeket a kételyeket erősíti meg.

Elegendő ehhez belelapozni Nótári egyik legrepresentatívabb, a szerző által a külföldi szakközönség felé is „bátran” vállalt munkájába, a 2008-ban megjelent *Law, Religion and Rhetoric in Cicero's pro Murena* c. tanulmánykötetébe.² A szerző mintha nem ismerné a tudományos kutatásnak azt a kiindulópontját, hogy mindenekelőtt tisztázni kell a vizsgált tudományos probléma állását a kutatás eddig elért szintjén (*status quaestionis*). Trencsényi-Waldapfel és Havas László műveinek idézése a nyitó fejezetben egy magyar kutatónak nyilván kötelessége, de ez nem helyettesíti a kurrens nemzetközi szakirodalom referálását. A jogászkomikumot elemző fejezetből nem tűnik ki, hogy Nótári mit tudott hozzátenni Bürge 1974-es monográfiájához,³ mindenesetre a Bürge utáni irodalomból e fejezetben alig idéz valamit. Az egyes témák kurrens nemzetközi szakirodalmát Nótári másutt is messzemenően ignorálja. Sok esetben (pl. az *actio aquae pluviae arcendae*, az *agnatio*, a *iudicium domesticum* kapcsán) még azt a fáradságot sem vette, hogy a Földi—Hamza-tankönyv irodalomjegyzékében e témákat illetően meghivatkozott irodalomra utaljon (Sitzia, Hanard, Pólay⁴ [!]), nem mintha más újabb szakirodalmi művekre hivatkozott volna. Szimptomatikus az is, hogy a szerző a házasságkötésről szóló fejezetben olyankor is kényelmesen hagyatkozik Benedek Ferenc tárgybeli cikkére,⁵ amikor még magyar nyelvű publikálás esetén sem ez a cikk lett volna az adekvát hivatkozási pont. Hasonlóképpen egy angol nyelvű kötetben teljes mértékben inadekvát, hogy a jogtudósi *agere, consulere, respondere* tevékenységek kapcsán Schulz, Wieacker művei, vagy pl. Pólay német nyelvű könyve⁶ helyett a Földi—Hamza-tankönyvre hivatkozik. A hasonló példákat hosszan sorolhatnánk, de az így összeállítható egész monstruáriumot egymagában fölülmúlja az a több mint meglepő tény, hogy Nótári 2008-ban még mindig Kaser 1966-os *Zivilprozessrecht*jére hivatkozik, mintha a klasszikus kézikönyvnek Karl Hackl salzburgi professzor nem publikálta volna 1996-ban az immár másfél évtizede irányadó 2. kiadását.⁷

Nagyobb baj persze, hogy Nótári tanulmánykötete nagyobbrészt tartalmilag is — a hiányos és elavult irodalomjegyzék alapján várható — felületességről és igénytelenségről árulkodik. Az egyébként általunk is osztott, de nem teljesen problémamentes Brósz-féle *agnatio*-teória ismertetése során pl. nem elemzi azokat az érveket, amelyek az uralkodó nézet mellett szólnak.⁸ A fentiekhez képest az angol fordítás hibái és a számtalan durva elütés már szóra

² Nótári T.: *Law, Religion and Rhetoric in Cicero's pro Murena*, Passau 2008. Több mint különös, hogy e könyvet egy Alexandr Svetlicinii nevű, jogi tanulmányokat Moldovában (utóbb más európai országokban is) végzett versenyjogász recenzeálta Dél-Afrikában (*Fundamina* 16 [2010], 229-233), figyelemmel arra, hogy ez a fiatal szerző publikációs jegyzéke alapján sem római joggal, sem bármilyen ókortudományi diszciplínával (vagy akár jogtörténettel) nem foglalkozik.

³ A. Bürge: *Die Juristenkomik in Ciceros Rede „pro Murena“*, Zürich 1974.

⁴ Pólay E.: *Das „regimen morum“ des Zensors und die sogenannte Hausgerichtsbarkeit*, in: Studi E. Volterra, III, Milano 1969.

⁵ Benedek F.: *Die „conventio in manum“ und die Förmlichkeiten der Eheschließung im römischen Recht*, in: *Studia iuridica* auct. Univ. Pécs publ. 88, Pécs 1978. (Nótári egyébként tévesen adja meg e tanulmány bibliográfiai adatait.)

⁶ Pólay E.: *Privatrechtliche Denkweise der römischen Juristen* [= *Acta Jur. et Pol.* Szeged XXVI. fasc. 6.], Szeged 1979.

⁷ M. Kaser—K. Hackl: *Das römische Zivilprozessrecht*, München 1996. E problémára időközben felhívtuk Nótári Tamás figyelmét, s örömmel látjuk, hogy e tanácsunkat tankönyvének megírása során követte.

⁸ Az uralkodó nézet mellett szóló érveket illetően Nótári figyelembe vehette volna pl. Gedeon Magdolna 1999-ben megjelent tanulmányát (*Agnát rokon-e az uxor in manu?*, in: *Doktoranduszok Fóruma*, Miskolc 1999).

sem érdeemesek. Vajon miért volt olyan sürgős a szerzőnek, hogy angol nyelvű tanulmánykötete (hangsúlyozzuk: nem monográfia, hanem inkább lazán kapcsolódó cikkek füzére) révén Münchenben, Rómában és Oxfordban is mielőbb tudomást szerezzenek a római jog művelői az ő sajnálatosan sokrétű *imperitiájáról*?⁹

A recenzens arról a merőben szokatlan tényről tájékoztatja az olvasót, hogy a könyv megjelenése után néhány hónappal a kiadó (vajon a szegedi kiadó is, vagy csak a kolozsvári?) — Nótári Tamás kérésére — pótlappal látta el a példányokat, amelyekben Nótári részletezi, hogy konkrétan mely fejezetek és alfejezetek megírása során támaszkodott más tankönyvekre.¹⁰ A recenzens szó szerint idézi a pótlap szövegének e részét. A tüzetes lista alapján a Földi—Hamza-tankönyvre Nótári mintegy 52 saját oldalának megírása során támaszkodott. Kisebb arányban használta fel a Marton-, a Molnár—Jakab- és a Bessenyő-tankönyvet. Különös, hogy a kitűnő Benedek-tankönyv e listában (és amúgy Nótári tankönyvében ténylegesen is nagy mértékben) mellőzésre került. Még különösebb azonban, hogy csupán mintegy *inter ceteros* utal Nótári listája arra a tényre, hogy a Brósz—Pólay-tankönyvre nemcsak egyes alfejezetek megírásakor, hanem a 4. fejezettől egészen 11. fejezetig folyamatosan támaszkodott. E nyolc fejezet (oldalszámszerűen a 77-315. oldalak) ugyanis felöleli a könyv teljes magánjogi törzsanyagát, és további két általános jellegű fejezetet (általános dogmatika, iustinianusi kodifikáció). Ez azt jelenti, hogy Nótári saját bevallása szerint a nettó tankönyvszöveg kb. 60 %-ánál folyamatosan a Brósz—Pólayra támaszkodott, és ebben a részesedésben nincsenek is benne a további, Nótári által *expressis verbis* elismert partikuláris „támaszkodások” a Brósz—Pólay-tankönyvre.

Kérdés, hogy mit jelent a Nótári-féle „támaszkodás”? Adatokat vett át, egész mondatokat, netán egész gondolatmeneteket vagy még annál is többet? Sok esetben már az adatok átvétele sem etikus, ha azokat egyszer valaki nagy fáradsággal összegyűjtötte. Az egész mondatok átvétele pedig már könnyen megvalósíthatja a jogbitorlást, ide nem értve az olyan tralatícus mondatokat, amelyek már korábbi tankönyvekben is rendre ismétlődtek, ami a római jogi tankönyvekben kétségtelenül nem ritkaság. A gondolatmenetekenél, egész bekezdéseknél már jóval ritkábban konstatálható a tralatícus jelleg, bár kétségtelen, hogy minden modern római (magánjogi) tankönyv végső soron a iustinianusi Institutiók „leszármazottja”, és ez a tény a szerkezeti hasonlóságokon túl nyilván sok tartalmi hasonlóságot is determinál.

Mindazonáltal a tankönyvíró mozgástere az institutionális anyag körében sem olyan szűk, ahogy a recenzens láttatni igyekszik. A forrásokat olvasó és értelmező kutatók egymástól kisebb-nagyobb mértékben eltérően reflektálnak a gazdag és sokrétű forrásanyag egyes részleteire, és amikor a legelemibb szintnél egy kicsit magasabbra, vagy ha úgy tetszik, mélyebbre hatolnak, akkor a szemléletmód, az árnyalatok kiemelése az egyes szerzők egyéni meglátásai, kutatási eredményei, az általuk alkalmazott eltérő tudományos, ill. didaktikai prioritások érvényesítése révén már számottevően, netán alapvetően különbözhetnek egymástól. Teljesen megalapozatlanok, sőt már-már infantilisnak hatnak a recenzens (és a Nótári-előszó) olyan megállapításai, hogy Nótárinak a tankönyve írása során ez vagy az megszokottságból önkéntelenül is a „tollára jött”, vagy hogy azért nem változtatott a más hazai szerzőktől átvett mondatokon, mert azokat esetleg maguk a hazai szerzők is nagy

⁹ Nótárinak sajnos nemcsak a római jogi, hanem a klasszika-filológiai jártassága is bizonyos aggályokat kelt, e vonatkozásban elegendő hivatkozni Nagyillés János igen polemikus recenziójára, ld. Nagyillés J.: *Gondolatok Cicero fordításáról*, Antik Tanulmányok 53 (2009), 285-306.

¹⁰ Az olvasó bölcsességére bízunk annak megítélését, mennyire életszerű a recenzens azon állítása, miszerint az átvételek tüzetes listájának a tankönyv előszóba való beépítése „valószínűleg a nyomdai előkészítés, a korrektúrák során maradt el”.

nyugati kézikönyvekből vették át, és a bevált megfogalmazások megváltoztatása értelemzavaró lett volna.

Tankönyvet nem három-négy másik tankönyvből „merítve” kell írni. Ez a munkamódszer legfeljebb előadásvázlatoknál fogadható el, amelyeket valaki szükség esetén mások szerzői jogainak tiszteletben tartása mellett egyetemi jegyzetként (németül *Skriptum*) publikálhat.

A tankönyvíráshoz természetesen hosszas oktatási gyakorlat is szükséges, de komoly szakmai felkészültség, hosszú éveken át, és széles körben végzett forrás- és szakirodalmi kutatás is. A sokoldalú és alapos szakmai felkészültség biztosíthatja, hogy egy tankönyvnek lehetőség szerint minden mondata szakmailag hiteles legyen. Nótári kétségtelenül végzett kutatásokat a római közjog, büntetőjog, szakrális jog bizonyos tárgyköreiben, de — mint fentebb már igyekeztünk szemléltetni — az e tárgykörökben megjelent publikációit az erőltetett ütemű mennyiségi termelés favorizálása miatt a felületesség, sőt néhol nagyfokú szakmai igénytelenség jellemzi. Nem csoda, hogy Nótári tankönyve az általa — erősen kétséges színvonalon, de tagadhatatlanul nagy szorgalommal — tanulmányozott tárgykörökön kívül számtalan ponton a megfelelő szakmai felkészültség hiányáról tanúskodik: a szerző úgy emelt át egész gondolatokat, gondolatmeneteket más tankönyvekből (mindenütt hivatkozás nélkül), hogy nemcsak ezek megalkotásának fáradságos munkáját takarította meg, de a jelek szerint nem rendelkezik az átvételek értő felhasználásához szükséges magasabb szintű szaktudással sem. Erre nézve az alábbiakban konkrét példák sorát fogjuk felhozni.

A recenzió újdonságként emeli ki, hogy Nótári tankönyve a közjognak a magánjoghoz hasonló terjedelmet biztosít, s emellett teljesen új „szegmens”-ként tárgyalja a szakrális jogot, a büntetőjogot és az ókortörténeti, ókortudományi, forrástani ismereteket. A recenzens szerint a büntetőjogi matéria szerves beépítése valószínűleg nemzetközi viszonylatban is egyedülálló sajátossága a Nótári-tankönyvnek.

E megállapításoknak, különösen kvantitatív vonatkozásban, természetesen van igazságtartalmuk, mégis sok tekintetben hamisan állítják be a tényeket. Az a feltevés, hogy a büntetőjogi matéria „szerves” beépítése egy római jogi tankönyvbe még nemzetközi szinten is példátlan, azt az előfeltevést implikálja, hogy a Brósz—Pólay-tankönyvbe és a Földi—Hamza-tankönyvbe e matéria csak „szervetlenül” épült volna be, vagy csak elhanyagolható mennyiségben lenne jelen.

A recenzens elfogultságára jellemző, hogy mintegy ignorálja azt a tényt, hogy a Földi—Hamza-tankönyv viszonylag részletes és kellőképpen dokumentált (lábjegyzetekkel, kurrens külföldi szakirodalmi hivatkozásokkal ellátott) közjogi, büntető eljárásjogi és büntetőjogi fejezetekkel rendelkezik, s a római társadalomtörténetnek is szentel néhány oldalt. Nem foglalkozik vele külön, de több helyen is utal a Földi—Hamza-tankönyv a *ius sacrum*ra, különösen az archaikus római közjog és a „nemzetközi jog” kapcsán. Mindezek a nem magánjogi szegmentumok a Földi—Hamza-tankönyvben közel 50 — közismerten „sűrű szövetű” — oldalt tesznek ki, ezáltal majdnem minden eddigi magyar római jogi tankönyvnél nagyobb terjedelmet kapnak ezek a matériák abszolút és relatív értelemben egyaránt. Ezáltal a Földi—Hamza-tankönyv még a *ius publicum* területén is sok olyan részletinformációt ad, amelyet Nótári ignorál.¹¹

¹¹ Ilyen pl. az *ager Gabinus* speciális helyzete, amely éppen Nótári által előszeretettel tanulmányozott szakrális jog szempontjából releváns.

Fontosnak tartjuk megemlíteni, hogy a római közjogtörténet terén — a recenzens szerint — excelláló Nótári még ezen a jól körülhatárolható területen sem csak a maga pótlapos listájában megadott alpontoknál támaszkodik a Földi—Hamza-tankönyvre. Így pl. az „Itália és a provinciák igazgatási szervezete a köztársaság korában” c. alpont (3.2.10.) alatt Nótári semmilyen olyan információt nem ad, ami a Földi—Hamza-tankönyv 34-37. oldalán ne szerepelne, sőt ezen alpont több mint fél oldalt kitevő harmadik és negyedik bekezdése nem más, mint a Földi—Hamza-tankönyv megfelelő bekezdéseinek (112-113. margószámok) tessék-lássék kozmetikázott átirata. Nótári — föltehetően a feltűnő másolást elleplezendő — a Földi—Hamza-tankönyvben kettesével említett példák egyikét két esetben is törölte, ahelyett, hogy más példákat hozott volna a *civitates foederatae* ill. a *peregrini deditici*re.

Ebből a példából is kiderül, hogy Nótári munkamódszere nagyon sok esetben (nem 3 %-ban, hanem inkább 30 vagy 50 %-ban, de sok helyen még magasabb arányban) az volt, hogy igénytelenül vagy sietősen másolt, megváltoztatta a bekezdések vagy a tagmondatok sorrendjét, vagyis toldozta-foldozta az igénybe vett alapanyagot. A *regula Catoniana* magyar fordítását a Földi—Hamza-tankönyv¹² alapján adja meg, erről tanúskodik pl. az „erősödhetik meg” ikes igealak használata (7.2.2.). Nótári ehhez a kitételhez hozzáfűz egy glosszémát, amely szerint a hibás ügylet utóbb „nem válhat érvényessé”. A nagy sietségben Nótári megfélekedett arról, hogy ha az átvett szövegben meghagyta az ikes ragozást, akkor saját glosszémájában is „válhatik”-ot kellett volna írnia. A hasznok és károk beszámításánál a Földi—Hamza-tankönyvnek (a Brósz—Pólayból származó) példáját¹³ átírva elfelejtette korrigálni a „szerződésben meghatározott mértékben” kitétel, amely a Nótári által átfogalmazott mondatban már inadekvát (7.3.4.). A tulajdonjog definiálása során Nótári (9.2.3.) a Földi—Hamza-tankönyv azon atipikus megoldását vette át, hogy Földi—Hamza-tankönyv alapjául szolgáló Brósz—Pólay-tankönyvből örökölt definíció¹⁴ mellett a Benedek Ferenc által preferált egyik (!) pandektista definíció¹⁵ is szerepel (a sok pandektista tulajdondefiníció közül).¹⁶ Ha „Földi—Hamza”-nak ehhez joga van, miért ne lehetne joga Nótárinak is? Ha jogilag nézzük a dolgot, a legnagyobb baj itt is az, mint Nótári egész tankönyvében: az átvételek forrását sehol sem adja meg. De ha fel is tüntetette volna, hogy e helyütt történetesen Brósz Róbertől és közvetve Benedek Ferentől „kölcsonzott” egy-egy mondatot, ez semmiképpen sem lesz elegáns megoldás, mert kiütközik, hogy Nótári még az egyik legfontosabb magánjogi jogintézmény, a tulajdonjog definiálásánál is a másolás kényelmes útját választotta.

A hivatkozás nélküli átvételek, „parafrázisok” szerzői jogi és tudományetikai szempontból eleve erősen aggályosak. Tisztán szakmai szempontból nézve az átvételek különösen akkor adnak okot elképedésre, amikor az átvétel módja nemcsak a mások szerzői jogainak tiszteletben tartásáról vallott szerzői felfogásra, hanem a szerző szakmai *imperitiájára* is fényt vetnek. Erre is bőven, mondhatni *passim* találunk példákat. A „*quieta non movere*” nem a „rómaiak jól ismert fordulata” (így Nótári, 6.2.2.), hanem jóval későbbi keletű közmondás. A *bona fides* a rómaiaknál eredendően nem szubjektív (így Nótári, 6.5.4.), hanem objektív fogalom volt, hiszen a *fides* szó eredetileg nem is jelentett szubjektív vélekedést, hitet. A *praetori* csödeljárásnál a hitelezők nem kimondottan „százalékokat” ígértek (így Nótári, 6.5.6.), ez csupán egy szemléltető hasonlatként szerepel a Földi—Hamza-tankönyvben,¹⁷ amit

¹² Földi A.—Hamza G.: *A római jog története és institúciói*, Bp. 2011¹⁶, 1263. msz.

¹³ Földi—Hamza: *id. m.* 1356. msz.

¹⁴ Brósz R.—Pólay Elemér: *Római jog*, Bp. 1984³, 198.

¹⁵ Benedek F.: *Római magánjog*, Pécs 1995², 33.

¹⁶ Földi—Hamza: *id. m.* 1356. msz.

¹⁷ Földi—Hamza: *id. m.* 665. msz.

Nótári mintegy a források rangjára emel. A „pandektarendszer” elnevezés Heise 1807-es munkájának a címében nem szerepelt (vö. Nótári, 14.3.1.).

Megemlítnék még néhány további durva pontatlanságot, szakmai hibát, amelyek jobb esetben a szerző felületességéről, rosszabb esetben (s vélhetően nem ritkán) szakmai ismereteinek hiányáról tanúskodnak. Belizár 535-ben nem foglalta el Itáliát (így Nótári, 5.2.6.), csak megindította a közel két évtizeden át tartó gót háborút. Az *actio utilis* nem nevezhető „*ficticia actión* alapuló kereset”-nek (így Nótári, 6.5.4.). Ez a meglepő hiba csak azzal magyarázható, hogy Nótári nem olvasta végig a Földi—Hamza-tankönyv 601. margószámához tartozó szöveget, talán csak éppen belekapott az elejébe (még nagyobb baj, hogy a recenzens által emlegetett tizenkét éves oktatási gyakorlata ellenére sem tudta a tananyag ezen elemét elsajátítani). Szintén egyoldalú, hogy a *directa actiót* csak a *contraria actióval* állítja ellentétbe (uo.), holott — a Heumann—Seckel-féle *Handlexikon* szerint is — az *actio directa* első jelentése az *actio utilis* ellentétét képező rendes kereset. Következetelenül ingadozik Nótári akkor, amikor a *quasi delictum*okat a vétlenségtől független felelősség eseteiként említi (10.1.3.), ugyanakkor a *iudex qui litem suam facit* tényállásnál a vétkességi elemet hangsúlyozza (10.13.4.). A svájci polgári törvénykönyv német nevéhez szervesen hozzátartozik a „Schweizerisches” jelző, nem lehet egy félkövér betűs alcímbe egyszerűen *Zivilgesetzbuch*ként aposztrofálni.

Nem érdektelen néhány további apróságra utalni, amelyek szintén a Nótári-tankönyv különféle fogyatékosait jelzik. A jogügyletekről beszélve az „alaktalan” szó használata (7.2.1.) laikus beszédmód, legalábbis szokatlan a rendes „alakszerűtlen” helyett. Furcsa, hogy Nótári a római jog *collegium* típusú jogi személyeit a definícióban „gazdasági testületek”-ként aposztrofálja (8.7.1.), holott a *collegium*ok tipikusan nem gazdasági tevékenységre jöttek létre, sokkal inkább érdekvédelmi egyesületek voltak. Szemet szúr a *lex Romana Burgundionum* téves írásmódja („*Burgundiorum*”), nemkülönben a helytelen Szebenliszt névírás (Szibenliszt helyett). Nem elegáns (és még kevésbé tisztelettudó) Schwarz András Bertalant „elsősorban külföldön befutó tudós”-ként aposztrofálni. (E ponton felmerül annak szükségessége is, hogy a szerzőnek talán gyarapítania kellene a Németországban és Törökországban a mai napig is a legnagyobb tisztelettel emlegetett nagy jogtudós életművéről, és annak jelentőségéről eddig megszerzett ismereteit.)

Nótári kritika nélkül (de azt is mondhatnók, hogy merőben önkényesen) veszi át a Földi—Hamza-tankönyvből a dominátus kori birodalmi főméltóságok latin elnevezésének (*magister officiorum, comes sacri palatii, praepositus sacri cubiculi*) a Földi—Hamza-tankönyvben¹⁸ — a hazai szakirodalomban eredeti terminológiai megoldásként — alkalmazott magyar megfelelőit (főudvarmester, főkancellár, főkamarás, ld. Nótári, 3.4.7.), s bizonyára nem mérlegelte, hogy pl. a Kunkel-féle *Römische Rechtsgeschichte* alapján más modern közjogi hasonlatok is szóba jöhetnének. Hasonlóképpen a Földi—Hamza-tankönyv originális szóhasználatának recepcióját mutatja a „kvázi-tulajdonos”¹⁹ megjelölés a *fundus provincialis*nál (Nótári, 6.2.1.), a „joghatáshoz kapcsolódás” kifejezés²⁰ a jogügyleti tan és az érvényesség kifejtésénél (Nótári, 7.2.2. et alibi). Hasonló eset, amikor Nótári a „*causát* eleve tartalmazó”²¹ tulajdonszerzési módokról beszél (9.4.1.). Nótári habozás nélkül átveszi a

¹⁸ Földi—Hamza: *id. m.* 189skk. msz.

¹⁹ Földi—Hamza: *id. m.* 519. msz.

²⁰ Földi—Hamza: *id. m.* 1253, 1552., 2035. msz.

²¹ Földi—Hamza: *id. m.* 1033. msz. A magunk részéről e helyütt Nótárinál óvatosabban, óvatosabban, a „*causát* „mintegy eleve tartalmazó” szerzőmódokról szoltunk.

Földi—Hamza-tankönyv által kreált *praestatio adiecticia* kifejezést,²² és a kapcsolatos, jobbára szintén teljesen újlatin terminológiát, amely ebben a formában a Földi—Hamza-tankönyv (a szerzők mai véleménye szerint kicsit modorosnak ható) sajátossága volt, legalábbis eleddig (Nótári, 10.3.2.). Ezek után nem csoda, hogy a *locupletatio iniusta* kifejezést is átvette Nótári (10.11.1.), amelyről a Földi—Hamza-tankönyvből tudni lehet, hogy a modern tankönyvekben is rendkívül ritkán felbukkanó újlatin kifejezés, amelyet Antonio Guarino nápolyi romanista vezetett be.²³ A „fordított custodia-felelősség” fogalma ebben a formában a nemzetközi szakirodalmat tekintve is Földi András „találmányaként” született meg,²⁴ Nótári azonban már közkincként hasznosítja, habár a fogalom alkotóját akár sikerélményként is érheti ezen kis teremtmény félkövér betűs kiemelése Nótári által (10.9.3.).

E sorok szerzői hosszú évtizedeken át, úgyszólván a szélrózsa minden irányából gyűjtötték össze fáradságos, aprólékos munkával, hazai és külföldi szakkönyvtárakban kutatva azt az ismeretanyagot, amely tan- és kézikönyvükben 1996 óta kiadásról kiadásra tovább csiszolódik. Persze nyilván számos fogyatékosága van a Földi—Hamza-tankönyvnek is (még a sokadik átdolgozás után is), de e tankönyv szerzői elképedve tapasztalják, hogy több évtizedes munkájuk eredményei milyen gyorsan és könnyen „hasznosulnak” egy másik hazai kolléga neve alatt.

Még ha egyes esetekben verifikálható is, a teljes kontextust nézve egyenesen sértő Nótárinak az a recenzió által is idézett, fentebb már említett tézise, miszerint az, amit ő a hazai tankönyvekből átvett, azt általában a hazai szerzők is nagy nyugati kézikönyvekből vették. Először is, e sorok írói, bár valóban számos alkalommal merítettek a nyugati kézikönyvekből, sohasem csak egy-kettő, és nem is három vagy négy külföldi kézikönyvhöz, hanem mindig egy nagyságrenddel többhöz nyúltak, és zárójelben vagy lábjegyzetben dokumentálták a releváns „merítéseket”.²⁵

Nem így azonban Nótári, aki az általa kiaknázott néhány hazai tankönyvből — legfőképpen saját bevallása szerint a Brósz—Pólay-tankönyvből, de nem sokkal kisebb mértékben a Földi—Hamza-tankönyv addicionális szövegéből — nemcsak adatokat, hanem számtalan helyen egész mondatokat, felsorolásokat, sőt teljes bekezdéseket vett át anélkül, hogy ezt bárhol konkrétan jelezte volna. Nótári egész tankönyve valósággal hemzseg a másoktól szó szerinti, vagy enyhén parafrázéalt formában, mindenesetre önkényesen átvett rövidebb-hosszabb „vendégszövegektől”, amit egyáltalán nem legitimál, és nem is menteget az utóbb egy pótlapon közzétett, korántsem teljes, és ebben az értelemben részben hamis lista.

Az egyedüli jogszerű megoldás az lehetett volna, ha Nótári Tamás előzetesen engedélyt kér az érintett szerzőktől és kiadóktól arra, hogy — az alapulvétel tényét saját könyvének címlapján is megjelenítve! — jelentős mértékben műveikre támaszkodva írhasson saját tankönyvet. Ilyen előzetes engedélyt kaptak annak idején e sorok írói is a Nemzeti Tankönyvkiadótól, és

²² Földi—Hamza: *id. m.* 1327. msz.

²³ A. Guarino: *Diritto privato romano*, Napoli 2001¹², 970 („*iniusta locupletatio*: così da noi denominata”). Vö. Földi—Hamza: *id. m.* 1759. msz.

²⁴ Földi—Hamza: *id. m.* 1607., 1712. msz. Ld. részletesebben Földi A.: *A másért való felelősség a római jogban*, Bp. 2004, 255, 312.

²⁵ Csak példaszerűen jelezzük, hogy a névmutató tanúsága szerint Max Kaser neve 21-szer, Antonio Guarinóé 8-szor, Pietro Bonfante, Wolfgang Kunkel és Franz Wieacker neve 6-szor, Ludwig Mitteis és Otto Lenel neve 5-szor, Feliciano Serrao és Peter Stein neve 4-szer nyer említést a Földi—Hamza-tankönyv szövegében. Összehasonlítóképpen utalunk még arra, hogy Benedek Ferenc neve 18-szor, Marton Gézáé 17-szer, Diódsi Györgyé 11-szer, Brósz Róberté 10-szer, Visky Károlyé 9-szer, Bessenyő Andrásé és Jakab Éváié 6-szor, Pólay Eleméré 5-szor fordul elő a Földi—Hamza-tankönyv szövegében.

köztudomású tény, hogy a Földi—Hamza-tankönyvnek mind a tizenhat kiadása akként jelent meg, hogy nemcsak a címlapon, de a kemény táblán is ott áll Brósz Róbert és Pólay Elemér neve.²⁶

Tendenciózus és módszertanilag is helytelen a recenzensnek az a kérdésfeltevése, hogy lehet-e ma teljesen eredeti római jogi tankönyvet írni. Tendenciózus, mert azt sugallja, hogy amikor Nótári a szerzői jog megsértésével módszeresen és sorozatosan egész bekezdéseket, olykor fejezetrészeket vett át, akkor egy kényszerpályán haladt volna, mert olyannyira kikristályosodott a római jogi tankönyvirodalmi hagyomány.

Módszertanilag úgy lett volna helyes föltenni a kérdést, hogy Iustinianus Institutióihoz képest, és általában a forrásokhoz való kötöttségre tekintettel mennyire lehet eredeti egy modern római jogi tankönyv. Ha valaki nemcsak a hazai horizontot ismeri, hanem a kurrens külföldi római jogi tankönyvirodalomról is rendelkezik némi áttekintéssel, akkor könnyen beláthatja, hogy — Dosztojevszkij híres metaforáját parafrázálva — a „Marton Géza köpönyegéből előbújt” hazai tankönyvek modellje mellett nagyon sok más, egymástól jelentősen eltérő római jogi tankönyv modell létezik a nagyvilágban. Persze ennek belátásához nem is kell külföldre tekinteni. Benedek Ferenc, és különösen Bessenýő András tankönyve is elszakadnak a martoni tradíciótól, s ezáltal igen eredeti munkák. Eredetiségüket nem a fejezetek sorrendjének átrendezése, és nem is a szokás szerint elhanyagolt témakörök részletesebb tárgyalása biztosítja, hanem az alapos forrásismereten nyugvó (és persze a szekunder irodalom szintén beható ismeretére is támaszkodó) eredeti meglátások sokasága. Éppen ez lenne az az eredetiséget megalapozó szellemi többlet, hozzáadott szakmai érték, amellyel Nótári tankönyve csak bizonyos körülhatárolt szegumentumokban rendelkezik.²⁷

E sorok írói 1995-ben kifejezetten a Nemzeti Tankönyvkiadó sürgős felkérésére láttak hozzá a Brósz—Pólay-tankönyv átdolgozásához. Mindketten diákkoruk, tehát a 60-as ill. a 70-es évek óta saját maguk számára rendszeresen glosszázták a Brósz—Pólayt, 1993-ban és 1995-ben pedig — a kurrens nemzetközi szakirodalom mellett saját glosszáikat is felhasználva — kiegészítő jegyzetet írtak a klasszikus, de már abban az időben is részben elavulttá vált tankönyvhöz.²⁸ Ha nem vált volna nyomdatechnikai okokból sürgőssé új kiadás elkészítése,²⁹ e sorok írói bizonyára vártak volna még néhány évet az átdolgozás megjelentetésével.

Nótári is várhatott volna még néhány évet. Nem a várakozás kedvéért, hanem azért, hogy egy ténylegesen saját tankönyvet írhasson, ill. nem utolsó sorban azért, hogy a várakozás évei alatt elsajátíthassa azt a szakmai minimumot (ill. mindazt, ami neki abból még hiányzik), ami arra habilitál valakit, hogy a római köz- és magánjog tankönyvét egyedül megírhasssa.

A recenzens egy Iustinianusra hivatkozó intellemmel zárta sorait, amelynek lényege az, hogy a régi tankönyvekre támaszkodva kell új tankönyveket írni. Ezt nem vitatva tegyük azért ehhez

²⁶ A régi tankönyvek későbbi szerzők általi megújításának nemzetközi példáiként utalhatunk a fentebb már említett Kaser—Hackl-féle kézikönyv mellett a Jörs—Kunkel—Wenger-féle kézikönyv Honsell, Mayer-Maly és Selb általi átdolgozására, a Dulckeit—Schwarz—Waldstein—Rainer-féle többgenerációs római jogtörténetre, a Kaser-féle *Kurzlehrbuch* Knütel, valamint a Kunkel-féle *Römische Rechtsgeschichte* Schermaier általi átdolgozására stb. Mindezen kézikönyvek és tankönyvek címlapján szerepel az eredeti szerzők neve is.

²⁷ A Nótári által a tankönyvében önállóan létrehozott értékes elemek létezését természetesen nem vitatjuk, de ez alkalommal nem feladatunk az, hogy Nótári tankönyvének akár stílárís, akár szakmai pozitívumait méltassuk, messzemenően megtette ezt már a recenzens.

²⁸ Földi A.—Hamza G.: *Tansegédlet a római jog tanulásához*, Bp. 1993; 2. átdolg. és bőv. kiadás Bp. 1995.

²⁹ A Brósz—Pólay-tankönyv utányomása az addig alkalmazott technológiai eljárással (a régi nyomólemezek elhasználódása miatt) 1996-ban már nem lett volna lehetséges.

hozzá két dolgot: az is fontos, hogy egy tankönyvíró a régi tankönyveket valóban jól ismerje (és persze ismerje minél alaposabban magukat a forrásokat és a szakirodalmat is), s hogy a tankönyvírás során mások jogait ne sértse meg (*alterum non laedere*).